

Fejes Endre novellái és regényei

Fejes Endre pályakezdő könyve, *A hazudós* című elbeszélés gyűjtemény, 1958-ban jelent meg először. A könyvet, bár az író SZOT-díjat kapott érte, a kritika fenntartásokkal fogadta, s a siker egyáltalán nem volt egyértelmű. Amikor aztán megjelent a *Rozsdatemető*, az áttörés teljes lett; az újabb magyar irodalomban ez a siker páratlan volt – két évvel az első kiadás után a regény már elérte a 200 000-es példányszámot, számos nyelvre lefordították, s ami még lényegesebb, hatására az addig született művek is átértékelődési folyamaton mentek keresztül, egészen más megvilágításban szerepeltek az olvasók és irodalmárok előtt. Így került sor *A hazudós* azonnali újrakiadására 1963-ban, majd 1966-ban a – még a regény előtt született – további novellák közlésére, *Vidám cimborák* címmel. Fejes ma már egy életművet mondhat magának, ami lehetővé teszi számunkra ennek korszakolását, s azt, hogy az alkotásokat ilyen perspektívából szemléljük. Ezek szerint, kontinuitás és diszkontinuitás dialektikájában, három nagyobb periódust különböztethetünk meg Fejes Endre pályáján.

1. *A novellák – a felkészülés ideje.* Fejes Endre novelláinak megjelenése újdonság is volt, ugyanakkor, mint említettem, kételkedve is fogadták őket. Milyen névumot jelentettek ezek az elbeszélések? Azt mondhatjuk, hogy elsősorban témájuk, a bennük ábrázolt világ volt más, mint az addig megszokott. Az 50-es évek sematikus, problémátlan vilásképe után Fejes írásainak hősei, egyáltalán a szereplői, a társadalom perifériájáról származnak. Kétes egzisztenciák, a munkásosztály alsó rétegeinek képviselői küzdenek sorsukkal, egymással, a társadalom szorító korlátaival (*A hazudós, Vigyori, Mocorgó, Vonó Ignác* stb.). Erőfeszítéseik azonban rendre kudarcot vallanak, a hősök elbuknak. Fejes írásai olyan világról tudósítanak, mely addig is létezett, de a politika és az irodalompolitika szűkre szabott keretei miatt nem kaphatott hangot. A híradás önmagában azonban nem elég. S itt e novellák formai és szemléleti sajátosságairól kell beszélnünk. Az egyik alapvető vonásuk egy belső ellentmondás. Az író a világ legteljesebb átfogására törekszik, az általános törvényeket próbálja megfogalmazni, de műveiből a valóság legtöbb konkrét eleme kiszorul, nem ábrázolódik. A novellák világa kettészakadt egy nagyobb meseszerű részre és egy kisebb realitást hordozó részre. E rendszer szerint alakul ki a fejesi novellatípus. Ahogy Gyurkó László írja, a kérdésfeltevés mindig ugyanaz: „animális lét vagy emberhez méltó élet”. Az írások alapképlete pedig, mint a kettészakadt világ, szintén kettős: adott a férfi, aki gyönyörű álmokat sző, emberi léte képzel, de mindez sohasem realizálódik, mert a valóság ellenáll, s mert a hősök maguk is álomvilágban élnek. Velük szemben állnak a nők, asszonyok, akik többnyire nem értik meg ezeket az álmokat, a valósághoz tapadnak, s boldogulásukat e szerint próbálják valóra váltani. E két pólus valamelyikéhez tartozik a novellák összes szereplője. Az ábrázolt világ így bomlik szét, mert Fejes szemlélete az, amely ilyen – megint csak Gyurkó szavaira utalva – leegyszerűsítő, fekete-fehér ala-

pon mutatja be. A leírt világ azonban így lényegében dimenziótlanná válik, sem térbeli, sem időbeli kiterjedése nincs meghatározva, s ezért adott állapotként, állapotszerűségiént jelenik meg. Végső soron ez az állapot variálódik a novellák mindegyikében, csak a szereplők, a történet változik. A legistábbban talán *A hazudós* tükrözi ezt, de ide sorolható a *Vigyori*, az *Eljegyzés*, *A hívész*, *Élő Klára*, a *Vidám cimborák* is. Természetesen következik a szemléletről, hogy mint jeleztem, a valóság konkrét elemei kevésbé ábrázolódnak; nem arról van tehát szó, hogy Fejes még bizonytalan, „hiányzik belőle a realizmus könyörtelensége”. Különösen nem igaz ez, ha az életművet folyamatában tekintjük. Sokkal inkább helyálló – úgy tűnik – az, hogy Fejes a novellákban még csak *leírja* a világot, úgy is megfogalmazhatnánk, azt, *ami van*, tekintet nélkül arra, hogyan alakult az ki, mi a problematikája stb., azaz számbevévés és még. Kétségtelen, hogy a magasabb rendű szintézis csak később születik majd meg. A valóságot, a maga konkrét realitásában, ilyen szemléletről nem lehet átfogóan megragadni. Hogy ez az átfogás valamilyen módon mégis létrejöjjön, szükségszerű, hogy az írói magatartás és szemlélet, illetve ábrázolási mód lírai legyen, lirizálódjon. Ez figyelhető meg –, s ez a következő sajátosság – Fejes novelláiban; az író hőscével és ábrázolt világukkal lírai módon azonosul, hiányzik a távolság. A líraiságot újra csak kettősségben kell figyelembe vennünk. Ez adja meg a novellák alaphangulatát, segít az átfogás létrehozásában, ugyanakkor azonban korlátozza az író, eltakarja a valóság reális, mélyebb törvényszerűségeit. Világot alkot, de e világnak csak a felszínét engedni megragadni. A világalkotást úgy kell értenünk, hogy a líraiság egyúttal az íráskor hitelét is megadja; másképp nem lenne elképzelhető például *A hazudós* meseszerűsége és az írói hitet, alapállást hordozó befejezése, ahol az álom, a mese – az emberi élet – mégiscsak győzedelmeskedik.

A novellák közül el kell különítenünk egy kisebb csoportot, mivel ezek már átmenetet képeznek a *Rozsdatemető*höz. Gyurkó László két elbeszélést említ, a *Mocorgót* és a *Kéktiszta szerelem* címűt. Ehhez mi még hozzátehetjük a *Vonó Ignác* című novellát is, hiszen a módszer már itt is a későbbihez hasonló: nagyobb időszak, történelmi események rövid, tömör átfogása stb. (nem véletlen, hogy ebből is készült dráma). Lényegében ezekben az íráskorban, de a többiben is, töredékeiben már készen van az a világ, megszülettek azok az alakok, akik a *Rozsdatemető* valóságát fogják alkotni. Hangsúlyoznunk kell a folyamatosságot, még ha nyilvánvaló is, hogy a regényben már más típusú szemlélettel van dolgunk.

2. *A Rozsdatemető – a kiteljesedés időszaka.* A regény sorsa érdekesen alakult. A *Kortárs* akkori szerkesztője visszautasította a közlését azzal az indoklással, hogy „a magyar valóság nem ilyen, a maga *Hábetler családja teljesen torz képet fest a munkásosztályról*.” Fejes Endre egy 1963-as interjúban azt nyilatkozta: „Hiszem, hogy az idő megerősíti a *Rozsdatemető* sikerét”; ma már tudjuk, hogy az írónak volt igaza, s a kiadónak, mely közölte a művet. A teljesebb megértés kedvéért azonban előbb néhány általános összefüggést kell érintenünk.

Az 50-es évek zártsága után a 60-as évek elején a magyar társadalomban „nyitás” következett be, amely sok vonatkozásban érezte hatását. Ilyen volt például az, hogy egyszeriben lehetőség és igény született a marxista etika kidolgozására. Ez az etikai érdeklődés az írók szemléletében is, műveikben is megnyilvánul. Megindult a jelen és a múlt ilyen szempontú szépirodalmi feldolgozása is. A valóság jelenének és múltjának objektív törvényszerűségeit, mozgását igazán az objektív műfajok képesek megragadni. Innét érthető a

prózaí formák (novella, kisregény, regény) térhódítása és jelentőségük növekedése az időszak irodalmában. Elég, ha csak *Sarkadi, Sánta, Darvas, Cseres, Konrád* kisregényekre gondolunk; s természetesen ebbe a sorba tartozik Fejes *Rozsdatemetője* is.

A kisregényben megjelenő környezet, világ ugyanaz, mint ami a novellákban ábrázolódik. A szemlélet azonban, ahogy azt már jeleztük, más. A kapcsolatot a novellákkal az is aláhúzza, hogy a kisregény is egy állapottal kezdődik, amely, mint láttuk, a novellák egyik alapvető sajátossága. Fejest azonban ekkor már nem az állapot érdekli önmagában, hanem annak kialakulása történelmi-társadalmi távlatban. Lényegében ez a szemléleti különbség a döntő a novellák és a kisregény világa között. Ez fejzódik ki – eltekintve most attól az evidenciától, hogy novella és kisregény nem azonos prózaí forma – a szerkezetben is. Mivel Fejest a *Rozsdatemető*ben elsősorban nem a jelen, mint olyan, hanem a múlt, mint előtörténet érdekli, vonatkoztatva a jelenre, a közvetlen jelenvaló valóság a kisregényben előre vetődik, s a mű maga ennek az előrebocsátásnak a „magyarázata”. Ezért van igaza *Tóth Dezsőnek, Béli Miklósnak*, s másoknak, amikor a *Rozsdatemetőt* (s az időszak több más alkotását) *oknyomozó regénynek* nevezi, mert valóban az okok kereséséről van szó. Az írói szemlélet és magatartás másik lényeges változása és sajátossága, hogy Fejes már nem azonosul lírai módon hőseivel, mint a novellákban. A *Rozsdatemető*ben már létrejött az a distancia, amely a hábetlerék, mocorgók és a többiek világának és alakjának többdimenziós és dinamikus ábrázolásához szükséges. Ilyen distancia mellett Fejes már képes reális ítéleteket alkotni, képes az értékekkel szemben a nem-értékeket is teljességükben megmutatni. Ugyanakkor az is csak ilyen feltételek (oknyomozás, distancia) révén képzelhető el, hogy Fejes végső fokon új formát is teremt. A polgári családregénynek az irodalomban nagy hagyományai voltak, de a „proletár családregény” a *Rozsdatemető* megszületéséig nem létezett. Az új tartalom azonban a hagyományos családregényformát (extenzív totalitásra való törekvés történelmi-társadalmi-emberi vonatkozásban, hogy csak az alapvető vonásokat említsük) is átalakítja. Így jön létre az „antiregény”; negyven év története egy kisregényben. A forma azonban adekvát a hábetlerizmus világával. A hábetlerizmus nem azonos a történelmi-társadalmi extenzivitással, ezért belőle, ha az író hiteles képet akar rajzolni, csak annyi ábrázolható, amennyit a hábetlerék felfognak, amennyi számukra megjelenik. Ugyanakkor a befogadó természetesen nem tud elvonatkoztatni meglevő élményeitől, ismereteitől, melyekkel a műben kibontakozó intenzív totalitást kiegészíti, s ebben az értelemben az alkotást még további teljesség felé irányítja. Az intenzív totalitás magyarázza a *Rozsdatemető* (de általában a kisregényforma) a regényműfajnál nagyobb drámaiságát; a cselekmény egyes csomópontokban összsűrűsödik és drámai erővel telítődik, ami egyben ellensúlyozza a kibontott teljesség hiányát is. A kisregényforma totalitása nemcsak intenzív, de egyszempontú is; ez nem egyoldalúságot jelent, hanem azt, hogy az író egy társadalmi réteg vagy történelmi szituáció valóságának totalitását ábrázolja, s minden más ebből az aspektusból vetődik fel. Az egyszempontú totalitás azonban olyan általános problémákat fogalmaz meg, melyek más társadalmi-történelmi szférákban is jelen vannak, csak az író konkrétan nem ábrázolja ezeket a vonatkozásait. A *Rozsdatemető* intenzív és egyszempontú teljessége ilyen értelemben kap általános érvényt, amennyiben az alapproblémája, ahogy *Pándi Pál* fogalmazza, az életmód és az életérdek ellentmondása, összecsütközése. Ezáltal a *Rozsdatemető*ben valóban létrejön a valóságátfogás,

mely a novellákban csak problematikusan, lírai módon fogalmazódott meg. Ezért lesz hitelesebb, árnyaltabb a kisregény összes jelentősebb szereplője, mint a novellák alakjai, még ha az utóbbiak ezeknek „előzményei” is. Az előzőek értelmében már érthető a Rozsdatemető krónikaszerűsége; egyrészt a családi történet követeli ezt, másrészt maga a hábetlerizmus.

Ezek után kell kitérnünk néhány jellegzetes, a Rozsdatemetővel szembeni el-
lenévrre. *Tóth Dezső* már az általunk átvett fogalmat is, az oknyomozó re-
gény fogalmát is, negatív előjellel használta. Szerinte az ilyen típusú forma és
szemlélet szűk. Úgy érezzük, hogy a fentebb vázolt gondolatokra már vála-
szoltunk; a kisregény (ezen belül az oknyomozó), a prózai formák sajátos vála-
tozata, s a XX. században a magyar társadalom 60-as évekbeli átmeneti idő-
szakának adekvát formája, s mint láttuk, a megfelelő módosulásokkal a valósá-
g totalitását is képes magába zárni. Tóth Dezső másik elutasító érve a Rozs-
datemető determinizmusa, végzetszerűsége, melyet a kisregény keretességével
is bizonyítani vél. Részben erre is válaszoltunk már. Kiegészítve hozzátehet-
jük: a végzetszerűség is lehet formateremtő elv, egyrészt, de a Rozsdatemető-
ben nem erről van szó. Fejes Endre valóban ábrázolja a körülmények szorító
hatásait, korlátait az emberre nézve, de ezzel nem tagadja az emberi értéke-
ket és a cselekvés lehetőségét, ugyanis a Rozsdatemető létezése önmagában ta-
gadja ezt. A döntő azonban mégis az, hogy az író milyen perspektívákból szem-
léli a maga teremtette valóságot. Fejes pedig egyértelműen a cselekvés, az
értékekben való hit, a változásban való hit tragikus perspektívájából tekint a
Hábetlerék világára. Ezt támasztja alá Hábetler Jani alakja, s az író szavai:
„Büntetését hivatott bírák szabják ki. Méltányosak lesznek.”; valamint a mot-
tóként szereplő Pascal-idézet: „Legyünk hát azon, hogy jól gondolkodjunk:
ez az erkölcsi kiindulás.”. Ezért játszódhat le többfajta tragédia is a Rozsda-
temetőben. Idősebb Hábetler János és a lányok tragédiája az, hogy nem ismer-
rik fel: életérdeklük az lenne, ha életmódjukon változtatnának; Jani és Pék
Mária tragédiája azonban még teljesebb, mert ők többé-kevésbé tudatában van-
nak, hogy tovább élni így már nem lehet, de a körülmények még erősebbek.
Pék Mária halála ezért szimbolikus is – ebbe is belepusztul; Jani gyilkossá
válík, de neki még van lehetősége a változtatásra. Egyébként pontosan ezek
miatt nő Hábetler Jani előzményei (Mocorgó, Hazudós, stb.) fölé.

3 a. *Újabb regények – az irányváltás körvonalai.* Az újabb regények foly-
tatásai a Rozsdatemetőnek, mégis, úgy tűnik, minőségi különbségek választják el
tőle. A kérdésfeltevések is hasonlóak – életmód és életérdek, periféria és tár-
sadalom, animális lét vagy emberi élet. A „görög” fiú Mocorgóék és Hábet-
lerék leszármazottja. A *jó estét nyár, jó estét szerelem* már kifejezetten csak
a jelenről szól, de ezt a jelen valóságot Fejes már nem azokkal a módszerek-
kel, azzal a szemlélettel ábrázolja, mint a Rozsdatemető világát. A „görög”
fiú is az emberibb, szebb életért vágyakozik, de a valóság ennek ellenáll, s
csak azt az egyetlen utat hagyja meg, mely a kisregényben megjelenik előtünk.
Ez önmagában nem lenne baj, de Fejes a valóságot nem bontja ki, nem foly-
tat olyan oknyomozást, mint a Rozsdatemetőben, hanem ezt a szituációt, ezt
a valóságot adottnak veszi, állapotként ábrázolja. S itt már el is érkeztünk a
leglényegesebb kérdéshez; a valóság állapotként való megjelenése a *Jó estét
nyár, jó estét szerelem*-t a novellák világához közelíti inkább. Ezt látszik alá-
támasztani az is, hogy míg a Rozsdatemető egyértelműen reális szemléletet és
ábrázolási módszert tükrözött, addig a *Jó estét...-re* a novellák lírai azonosu-
ló, „lírizáló” írói magatartása a jellemzőbb. Ez biztosítja az írói hitelessé-

get, de közel sem olyan fokon, mint az előző műben. A „görög” fiú is gyilkossá lesz, mint Jani; sorsa szintén tragikus, de már nem katartikus, mint Janié. Tragikus, mert ugyanúgy benne rejlenek az emberi életre való lázadás energiái és a felismerés, hogy másképp kellene élni, de pályája végzetesen rossz irányba fordul, azzal az úttal, amit választ. Ennek következményeképpen gyilkossága, s majdani bűnhődése már nem lehet katartikus. Hiányzanak az okok, a motivációk sorsa alakulásában.

A *Szerelmemről bolond éjszakán* című regényre még inkább érvényesek az előző megállapítások. A novellákkal való szemléleti közösségét az is mutatja, hogy az *Étűd I.* és *Étűd II.* és a *Párizsi emlék* című írásokban már név szerint felbukkannak a hősök, s Fejes már 1963-ban azt nyilatkozta, hogy regényt ír ilyen címen. Végül is több mint tíz évvel később készült el a mű: A Szerelmemről... „lírizmusa” még nyilvánvalóbb ezek értelmében. Látható az a törekvés is, mint a novellákban, hogy világot átfogó legyen a regény, de ez csak lírai szinten valósul meg, és nem olyan erővel, mint a novellákban. A nagyobb forma ezt nem tudja hordozni – töredékessé is válik. A világ-valóság állapotként való ábrázolása abban is kifejeződik, hogy lényegében minden konkrét kötődéstől mentes – tere Európa különböző helyszínei, de ezek is csak éppen háttérként jelennek meg. Taniszter, Rácz és Zimonyi szinte térből és időből kiesve keresik az emberibb életet; majdnem elejétől tudjuk: Rácz és Taniszter halottak; csak Zimonyi él, ő beszél el a történetet első személyben. A másik kettőt tehát már elérte az értelmetlen halál (hogyan, azt még nem tudjuk), úgy, mint a „görög” fiút az értelmetlen gyilkosság. A három főhőst az is elváltatja Fejes előző figuráitól, hogy ők már cleve a társadalom kivetettjei, bicskázók, tolvajok stb. – a perifériának is a legalsó szintjén élnek. Erről a regényről azonban még nem lehet végső és mindenre kiterjedő ítéletet alkotni, mert az író folytatni szándékozik; ez még csak az első éjszaka volt. Nyitott kérdések maradtak: Zimonyi sorsának alakulása, s az író végső viszonya Zimonyi és társai világhoz.

Annyi tanulságot azonban levonhatunk, hogy Fejes világa és szemlélete (különösen a Rozsdatemetőhöz viszonyítva) szűkült és ez a beszűkülés az írók korai korszakának szemléletéhez és műveihez közelíti. Ez pedig sajnos, nem a valóság átfogó érvényű ábrázolása felé vezet, ellenkezőleg, attól távolítja.

3/b. – *A változás képe.* A változás képét a legjobban Fejes Endre legfrissebb műve, *A fiú, akinek angyalarca volt* című regény tükrözi. Kétségtelen a tény, hogy Fejes ezt a prózai alkotását összegző, összefoglaló műnek szánta. (Olyan „apróságok” is jelzik ezt, hogy a regény a *korábbi* alkotásokból is merít; példaként csak egyetlen tényt említek: az új regény egyik jelentős szereplője, Valentin úr, a főszereplője az *első kötet A bazudós* [1958] című gyűjtemény *A bűvész* című novellájának). Minden elemzés és magyarázat nélkül, *előzetes* megállapításként, legszövegzhető: az *Angyalarcú* sem a pálya összegzésként, sem önmagában, „környezetéből” kiszakítva nem állja meg a helyét. Más kérdés, hogy minden hibája, gyengesége és elenyésző crénye ellenére, a regény valamiképpen mégis összegzés, még inkább – zárszámadás; mindaz bemutatható rajta, ami Fejest a hatvanas években jelentős íróvá avatta, de az is, ami a *Vidám cimborák* óta egyre süllyedő művészi színvonalat reprezentál. S még egy előrevetett megállapítás: az *Angyalarcú* azért is vehető a pálya összefoglalásának, mert mintegy a novellák, illetve, pontosabban, a novellák és a Rozsdatemető utáni írói világához való *végleges* visszatérést, illetve e világ

folytatását jelzi; amit korábban bizonytalan, esetleges irányváltozásnak jeleztem, itt, most – lezárt, befejezett kérdésnek látszik.

Egészen egyszerű is lehet kiindulási pontunk (ugyanakkor e pont sajnálatosan felcserélhető is): a regényt próbáljuk megközelíteni, az író *szándéka* felől. Fejes regénye *szándékában nagyregény* – totális társadalomábrázolásra törekszik, s egyúttal, mint minden ilyen mű szerzője: totális létábrázolásra, -magyarázatra tör. Látszólag a mű rendelkezik is az ehhez szükséges összes kritériummal – szereplői társadalmi helyzete a lumpenproletariátustól a legfelső értelmiségi pozícióig terjed, azaz, ismétlem, látszólag a teljes mai magyar társadalmat felöleli. Hogy e *látszólagosságot* állandóan kénytelen vagyok hangsúlyozni, annak az az oka, hogy a mű bármely rétegét (esztétikai értelemben) vizsgáljuk is, nagyon *szűk keresztmetszethez* jutunk el. (Itt szeretném megjegyezni, hogy egyáltalán nem, vagy csak utalásszerűen térek ki azokra a tényekre, melyek *politikai szempontból is* megítélhetők; hogy mégis érintenem kell majd a műnek *ezt a rétegét is*, annak is esztétikai megfontolások képezik az alapját.)

A regény talán legnagyobb baja-hibája annak a homogén közegnek a hiánya, mely valamiféleképpen „összefogná” a művet. Fejes e közeg létrehozására érezhetően és láthatóan visszakanyarodott korábbi epikus műveinek szemléletéhez, de ez akkor is problematikus lett volna, ha *azokban* a művekben ez nem jelentett volna problémát; ha azok ezt a stílust és szemléletet kifejtett formájában *már* nem jelezték volna aggasztónak. Így nyíltan egy sajátos – legalábbis Fejes szempontjából – epikai tendenciáról beszélhetünk, mely 1969. óta, a Jó estét... című kisregény óta tart.

Mit mondhatunk el e tendenciáról? Ami az új regénynél első pillantásra szembetűnik – a fénykép- és a filmszerűség. E módszerből *is* következik, hogy a regényre egy sajátos *naturalizmus* a jellemző. Sajátosnak azért nevezem, mert Fejes műve nem naturalista. Az *Angyalarcú* naturalizmusa abból származik, úgy jön létre, hogy Fejes több mint 600 oldalon keresztül *naturális leírásokat*, külsőleges tárgyiaságokat közöl, a legtöbbször funkció nélkül, szereplőinek belső világára éppen csak utalva, vagy meg sem kísérelve e bensőség ábrázolását. Szereplőinek motiváltságát pusztán ezen külső eszközökkel próbálja megoldani –, s ez nagyon kevésnek bizonyul. Hősei, mint egy színpadon, jönnek-mennek, beszélnek, cigarettára gyújtanak, átkozódnak stb. –, s a szöveg valóban csak erről szól. S ha már leírtam a színpad szót: az *Angyalarcúra* talán, minden eddigi Fejes-műnél inkább, ez a színpadiasság a jellemző, ráadásul *modoros, melodramatikus* hangvétellel. A mű befogadója sajátos módszerbeli szemléletbeli *keveredésnek* lehet szemtanúja; de nemcsak keveredésnek, hanem ezen belül egymásnak ellentmondó, egymás hatását kioltó ellentétes tendenciáknak is. Így, csak tételszerűen sorolva: bár elvileg epikus anyagról van szó, s a feldolgozás is szándékában epikus, mindezt feloldja egyfajta *meseszerűség, költőiség, megemelt közi-metaforikus* rétege a műnek. Ugyanakkor e költőiségnek mélyen ellentmond Fejes sokszor direkt, publicisztikus hevülete, mely írói „ki-szólások”, magyarázatok formájában ölt testet, s képtelen esztétikai formává válni. (A már említett külső, naturális leírások ugyanebben az irányban hatnak.) Nem valami kategorikus egyneműséget kérek számon Fejesen, hiszen a XX. század epikájára éppen a sokféle epikus megközelítés elegye a jellemző; szemléleti problémákról van itt sokkal inkább szó (erről azonban később). Hasonló ellentmondó tendencia a mű tisztázatlan műfaji kialakítása: utaltam már rá, hogy az *Angyalarcú* írói szándékában, széles epikai ölelésű regény;

ugyanakkor megvalósulásában igazán „kamaradarab”. De ez utóbbi sem képes összefogni a regényt, mert itt is ellentétes tendenciák érvényesülnek: a „játék” kétségkívül nagy általánosságban egy megemelt szinten, jelzésszerű valóságban játszódik. A mű különböző rétegeit vizsgálva, mindez bizonyítható és igazolható is: a szereplők elnevezései (Angyalarcú, Tatárcú, Bronzhajú stb.), melyek ugyan még nem „beszélő nevek”, de már közelítenek hozzá: az állandó ismétlődések; állandó jelzők használata mint a jellemzés eszközei; nyelvi-stilisztikai szinten pedig a költői nyelv érvényesítése az ábrázolásban: például, hogy Fejes, mint korábban is, egyszerűen nem használja a magyar nyelvben, prózában megszokott határozott névelőt, mely az ábrázolandó tárgyat konkretizálja. A határozott névelő *hiánya* megintcsak egy általánosabb sík felé tolja el a regény világát. Amit itt az előbb felsoroltam, az, azt hiszem, nagyon is emlékeztet Fejes első, induló korszakára, a novellák világára. Mégis, hogy a Fejes-novellákat ma is érvényes, jó alkotásoknak tartjuk, annak oka egy óriási különbség: ott Fejes szemlélete és módszere az adott műfajhoz, a novellához alkalmazkodott – azt a lírai-drámai töltést a novella már formájából következően is képes volt fölvenni; mint ahogy, úgy tűnik, képtelen a nagyobb epikai forma. Különösen az Angyalarcúban megnyilvánuló fényképszerű módszerrel. Így, végül is epikai szándékú műben, mintegy *eposzi* epitetton ornansként használt kifejezések, mint: a Marlboróra gyújtás, Ronson öngyújtóval; az Angyalarcú megjelenése bárhol „luxus toprongyában” stb., stb., nemhogy céljukat elérnék, de sokkal inkább groteszk hatást keltenek. Mindezen ismétlődések bekezdéseken keresztül, egyszerűen „epikus tölteléként” hatnak; funkciótlanok. Ebben a heterogén világban (esztétikailag értve) Fejes hősei befogadójukra legalábbis ellentétes hatást gyakorolnak: átkozódnak, ágálnak mint egy görög tragédiában, miközben zárt világukba állandóan betör az írói erőszak, Ronson öngyújtó, Marlboro és egyéb külsőségek formájában. A regénynek azonban van még egy olyan tartalmi rétege, mely végképp megtöri a mű látészolagos költői ívét: ez az értelmiséget szatirizáló vonulata a regénynek. Fejes regénye bármennyire is kínálja, befogadóját bármennyire is csábítja a tartalmi-direkt elemzés, mégis tartózkodnunk kell tőle; az egyetlen „cset”, ahol

mégis kivételt kell tennünk – az éppen az értelmiséget szatirizáló rétege a regénynek. Itt nem térhetünk ki Fejes prekoncepciói elől.

Fejes regénye bár az „ezerszer áldott nyolcadik kerületben” játszódik, többek között, főszereplői nagyobbreszt értelmiségiek: egyetemista fiatalok, fiatal, most induló és már beérkezett értelmiségi emberek. Főleg ez utóbbiakat illetően, Fejes végképp elrugaszkodik a valóságtól – személyükben olyan arisztokrata felső ezret próbál meg ábrázolni, ami, ha létezik is Magyarországon, úgy gondolom, nem feltétlenül a tudományos kutatók és hasonlók köréből kerül ki. Ezt a réteget Fejes egyfajta leíró-realista módszerrel kísérli megközelíteni – kísérlete, minden tartalmi naivitástól, elfogultságtól eltekintve, azonban pontosan itt vall kudarcot. Indulatai publicisztikus, újságírói fogásokhoz, már nem is szatirikus, hanem karikatúraszerű ábrázoláshoz vezetik. A regény ezt már végképp nem bírja el. Finoman fogalmazok, ha azt mondom, a mű időnként a neveltségesség határát súrolja. S itt kell visszautalnom arra az idézetre, mely Fejes szemléletét érintette, még a novellák korszakában. A leegyszerűsítő, fekete-fehér szemléletre; ahol fordított meseszerűen a gonosz győz, a jó elbukik; ahol a világ a gonoszok és az angyalarcúak megoszlása szerint szerveződik; ahol a férfiak mindig jóra törő emberek, akikről elmondható: „...igaz barátaim vannak. Várnak minden vasárnap délelőtt. Szűk szemű férfiak. Bízni lehet bennünk”; s a nők megalkuvó, helyzetükbe-életükbe bele-törődő realisták ezen álmodókkal szemben. Am ezek a jelzők, epiteton ornan-sok, egyre inkább nem a mesék szimbólumai lettek, hanem allegóriák, ráadásul egyre üresebbek, míg, úgy tűnik, eljutottak a modern mítosz-mese, a western ürességéig.

Mindebből következik, hogy az *Angyalarcú*, bár látszólag a legnagyobb szabású, legtöbbre törő alkotása Fejesnek, alighanem a legnagyobb kudarca is. Nem takarhatja ezt el (sőt), hogy Fejes olyan formai kísérletekkel is él, mint a nézőpontváltás, epikus síkok keverése, stb. Egy idő után kiderül, hogy a látszólagos heterogenitás, mely az epikailag körülhatárolt valóságdarabot lenne hivatott a maga sokszínűségében felmutatni – *homogenitás*, de nem esztétikai értelemben; röviden; egysíkúság, mely a műnek sem a motivációs, sem a lélektani, sem realista vonulatát nem képes tényleges információs bázissal ellátni. Információs bázison persze nem azt értve, hogy mit *közöl* adatszerűen a regény; mert ebben, végül is, nem marasztalhatjuk el Fejest. Sokkal inkább abban a *költőileg egyenműsítő* közeg megteremtésében, mely a novelláknál formai-tartalmi novumot jelentett, ebben az esetben, mintegy túlhaladott formaként, a mű ellenében működött.

A regény problematikusságának sajátos vetülete belső idejének és külső terjengőségének az ellentéte. Az *Angyalarcú* történeti ideje mindössze 3–4 nap, *Péntek Esté-től Kedd Nappal-ig*. Hogy a történet feldúsul egy ilyen vagy még rövidebb idő alatt, arra számtalan világirodalmi példát is hozhatnánk. Csak-hogy a regényben éppen ezzel a „feldúsulással” van a probléma: a történet nem intenzíven erősödik föl, pusztán csak extenzíven. S itt látható újra az a kudarc, mely a monoton ismétlődések, terjengős, hiteltelen leírások, párbeszéd-ek mögött rejtőzik; az újabb és újabb adalékok, melyek nem mélységben építik a művet, legfeljebb csak szélességben, de már látuk, az sem probléma-mentes. Kétségtelen, ebben a momentumban Fejesnek az a felismerése is ott található, hogy a bonyolult valóság már nem ragadható meg egyszerű eszközökkel; hogy változtatni kell. Sajátos ellentmondás, hogy a mű mindezt csak szándékában tükrözi – epikus eszközei változatlanok maradtak.

Összegzés: Úgy tűnik, mind ez idáig Fejes Endre pályájának és életművének csúcspontja továbbra is a *Rozsdatemető*. Ez az a Fejes-mű, amely tartalmi és formai vonatkozásban egyszerre és egyaránt újdonsággal szolgált. Az utána következő regények egyre inkább tartós válság kialakulásáról és elmélyüléséről tudósítanak; azt aényt tükrözik, hogy Fejes jó ideje nem találja a pontot, ahol tartalmi-formai „üzenete” összesűrűsödhetne, olyan „szerencsés” pillanatban, mint éppen a *Rozsdatemető*nél. Úgy is mondhatnám, a 60-as évek második felétől törés állt be Fejes pályáján, de ez a törés nemcsak önmagára mutat. Fejes nemzedékének sok tagja küszködött/küszködik hasonló problémákkal, s ez, mint már korábban utaltam rá, egyfajta nemzedéki kérdéssé teszi a tényt egyfelől, másfelől pedig szociológiai jelentőségűvé. Már nem ennek a dolgozatnak a feladata – keretei közé ez nem is férne –, hogy részletesen boncolgassa ezt az összetett problémát. Annyi azonban mégis megjegyezhető, kérdés formájában: miért, hogy ilyen méretekben „pusztul” ez a generáció? S válaszként is megkockáztatható annyi: úgy gondolom, az a félműlt, melyet sokan szeretnének múltnak tudni, az 50-es évek, majd '56. tragédiája, mindaz a kálvária, melyet áldozatként végigjárt, résztvevőként önmagának okozott e nemzedék – mindez egyáltalán nem tűnt el. Lappangva tovább élt, s éppen a '60-as évek közepére-végére hozta meg igazán a törést, az össze-roppanást. Ugyanakkor a valóság viszonyai, arculata is megváltozott, s ehhez kevesen tudtak úgy alkalmazkodni, hogy mind formában, mind tartalomban e megváltozott valóság érvényes művészi képét teremtsék meg. S az igazsághoz alighanem az is hozzátartozik: e valóságnak sem volt már szüksége a nemzedékre, ellökte magától egyes tagjait. Fejes életműve tehát – önértékén túl – nemzedékének teljesítményét is jelenti – s ez az *összegező kép* a legkevésbé sem biztató. Az életmű persze nem lezárt; a nemzedéknek is vannak alkotó tagjai; de a „*fejldés iránya*” még csak nem is körvonalazható. A képből hiányzik a jövő idődimenziója.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztálya és a Palócföld szerkesztősége 1983. évre is meghirdeti a

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A szocialista szellemű alkotómunka ösztönzését szolgáló pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, melyek elkötelezetten, elmélyült szakmai igénnyel mutatják be mai valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat 3 gépelt példányban 1983. október 31-ig lehet benyújtani a Palócföld szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Arany János út 21.). Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

Pályadíjak:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

I. díj 10 000 Ft

II. díj 8 000 Ft

III. díj 5 000 Ft

2. Versek, szépróza művek kategóriában

I. díj 10 000 Ft

II. díj 8 000 Ft

III. díj 5 000 Ft

Eredményhirdetésre 1984. januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor. Az első közlés jogát a Palócföld folyóirat tartja fenn.

NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS
MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYA
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD
